

A magyar nők képe és funkciója a kortárs szlovák prózában

Anton Baláž: *A feledés földje* (2000)
és Peter Juščák: *...és ne feledd a hattyúkat!* (2014) című könyve alapján

Az idegenek, illetve az idegen szereplők már a romantika korától állandóan jelen vannak a szlovák irodalomban. A romantika irodalmának velejárója a jókról, azaz a mieinkről és a rosszakról, azaz az idegekről (törökökről, magyarokról, oroszokról stb.) szóló „mítosz”.¹ A huszadik század húszas éveire úgy is tekinthetünk, mint egyfajta határköre – főleg Ivan Horváth² és Ján Hrušovský művein keresztül –, mivel az „Európára való ablaknyitás” korszaka letörölte az exkluzivitásnak azon jegyeit, amelyeket az idegen alakja közvetlenül vagy közvetve a tématervezettséghez hozzáadott. A második világháború, de leginkább 1948 után az ideológiai tendenciák kifejezően voltak jelen a szlovák próza nagy részének összes szerkezeti szintjén, és ez főként az egyes kiválasztott nemzeti etnikumokhoz tartozó szereplők, kiváltképpen az oroszok³ és a németek ábrázolására volt hatással.

A más nemzetiségű szereplő besorolása egy szöveg epikai struktúrájába minden alkalommal determinált. Az elemzés során erre is tekintettel kell lennünk. A konkrét nem-szlováknak tulajdonított attribútumok a legtöbb esetben első kézből tájékoztatnak a mű keletkezési idejének társadalmi-politikai körülményeiről, és nemegyszer az irodalom mint olyan funkciójáról szóló elmélkedésre is buzdítanak.

A szlovák irodalom már negyedszázada nincs alárendelve a politikai hatalomnak, és éppen ezért nem kell „megváltoztathatatlan történelmi igazságokra” támaszkodnia, és ezek alapján (de)formálnia a nemzeti öntudatot. A 2000-es év óta egyre több „határon átívelő” alkotás születik. Az „idegenség” jelenségéhez való kapcsolódás elsősorban azokra az írókra jellemző, akik szlovák szereplőiket külföldi környezetbe szituálják (Kepplová, Dobrakovová, Rosová stb.), vagy nemzeti történelmünk megformálásakor automatikusan az (eticitás elvével meghatározott) idegenséghez jutnak el (Krištúfek, Rankov, Krajňák, Juščák, Hunčík stb.).

Főként az utóbbi irányvonal tűnik bizonyos esetekben problematikusnak. Ennek egyik oka – ahogy az már többször felmerült –, hogy a kortárs szlovák próza az emlékezet aktualizálására törekszik, emellett a kritika elvárja tőle, hogy ne terhelje pátosz, és konfron-

tálódjon a sztereotípiákkal.⁴ Csak hogy a szlovák irodalom fejlődése során megfigyelhető, hogy minél igényesebb célokat rendeltek a teljes társadalmat érintő funkcióihoz, annál bonyolultabb és kétségesebb volt azok teljesítése. Az az elképzelés, hogy éppen a mai szövegek ambíciója az emlékezet objektív aktualizálása – vagy hogy egyenesen képesek erre, ráadásul pátoszmentesen és távolságot tartva a gondolati sztereotípiáktól –, meglehetősen problematikus.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy a történelmi határkövekre reflektáló kortárs próza olvasása során gondolkozhatunk-e egyáltalán a sztereotípiákkal (a gondolatiakkal vagy a nemzetiekkel) való bármiféle konfrontációról. Konfrontáció alatt itt viszont nem közvetlen, valós igazságuk vagy hamisságuk bizonyítását értjük, inkább az imagológia keretén belüli konfrontáció érdekel bennünket.

A sztereotípiát a humán tudományokon belül többféleképpen jellemezhetjük – ez összefügg a fogalomnak a szociológiával, a pszichológiával, az etnológiával stb. való interdiszciplináris kapcsolatával. Lippmann első meghatározó definíciója⁵ óta („a fejünkben lévő képek”) a fogalom változásokon ment keresztül. A változás főleg azt a tényezőt illeti, amire a fogalom használatkor a legnagyobb hangsúly helyeződött. Az érdeklődés középpontjában sokáig a sztereotípia és a jelölt objektum állt. Manapság már az a megközelítés rezonál, amely a sztereotípia „gyártója”/használója és az adott sztereotípia közötti összefüggést vizsgálja.⁶ Ma ez a szemlélet a meghatározó az imagológiai elméletekben.

Az imagológiai megközelítés

Főként arról, a francia komparatiztika számára specifikus területről van szó, amely „az irodalomban megjelenő nemzeti sztereotípiák kritikai analízisével” foglalkozik.⁷ A módszer tekintve a tanulmány imagológiai kiindulási pontjaként két modellt állíthatunk szembe egymással: Joep Leerssen⁸ holland komparatistáját és Bahman Namvar Motlagh⁹ iráni szemiológusét. Ezt kiegészítjük továbbá Róbert Gáfrik *Komparatistická imagológia* [Komparatiztikai imagológia] és Pavol Koprda *Hugo Dyserinck: Komparatistická imagológia*¹⁰ című tanulmányaival, Hugo Dyserinck értekezésével és Daniel-Henri Pageaux¹¹ különbözőség-teóriájával. Az imagológiai értelemben vett kép elméletét mint több sztereotípia eredményét a cseh származású hungarológustól, Rákos Pétertől¹² vesszük át.

Az imagológia a nemzeti sztereotípiáknak a szövegben való érvényre juttatását és funkcióját vizsgálja, azt, hogy az irodalmi nemzeti sztereotípia milyen mértékben vesz részt a szöveg alakításában, és hogy az adott irodalmi képet mindez hogyan motiválja. A szereplők tekintetében az imagológiai elemzések kitérnek arra is, hogy a szerzőt a szereplők külső és belső jellemzése során mennyire befolyásolják a nemzeti sztereotípiák, milyen irodalmi nyelvi eszközöket használ ehhez, és hogy a szereplők etnikai hovatartozása mennyire határozhatja meg a szövegen belüli szüzséalkotó viszonyokat, valamint arra is, hogy a nemzetiségétől függően az adott alak milyen környezetben mozog, hogyan nyilvánul meg, stb.

Az imagológiának nem az a feladata, hogy bebizonyítsa vagy megcáfolja az egyes sztereotípiák való(tlan)ságát, hanem elsősorban úgy tekint rájuk, mint a „trópusok” egy formájára.¹³ Az imagológia módszerei egyúttal párhuzamba hozhatóak az újhistorizmus módszereivel, amely úgy tekint az irodalomra, mint a társadalmi és a politikai kontextus szociális interakciójának egy formájára. Az irodalom tehát az egyik oldalon szerzői konstrukció (a társadalmi részeként), a másik oldalon mint az artefaktum maga, befolyással van a társadalomra.¹⁴ Éppen a sztereotípiára – abban a formájában, ahogyan azt az imagológia meghatározza és megkülönbözteti – tekinthetünk az irodalom társadalmi meghatározottságának példájaként.

Szükséges-e különlegesen viszonyulnunk a magyarok alakjához a szlovák irodalomban?

A magyar szereplők megalkotásáról és a kortárs szlovák prózában ily módon kialakult képükről nem beszélhetünk anélkül, hogy ne vizsgáljunk meg azt egy tágabb társadalmi és kulturális kontextusban is. Ennek a tanulmánynak viszont nem feladata a történelmi tények vagy a politikai környezet számbavétele, bár néhány fontosabb tényezőt meg kell említenünk.

A magyar etnikum szlovák irodalmi ábrázolása emlékezetünkbe kellene idézze annak európai formáját/modelljét. Viszont a két nemzet csaknem ezeréves együttélése (először a közös történelmi magyar, majd az osztrák–magyar államban) is érvényt szerez magának ebben a folyamatban, és nem utolsósorban értelmet is nyer. Irodalmunkban a más nemzetiségű szereplők közül éppen a magyarokat jelenítjük meg és tematizáljuk a leggyakrabban. De főleg a tizenkilencedik századtól – a kor irodalmának funkcióját figyelembe véve¹⁵ – az ő alakjukat övezi a legtöbb sztereotípiáé.¹⁶ A közös/kölcsönös állam fogalmát viszont nem érthetjük szó szerint. „A közös szlovák–magyar múlt igazából nem tartozik mindkét nemzethez ugyanolyan mértékben. Valami az egyikhez, valami a másikhoz, valami pedig vitatható, hogy kihez tartozik. (...) A közös múlt a valóságban nem egyforma, épp ellenkezőleg, mindenki a maga módján magyarázza, és gyakran ugyanazokat a dolgokat egészen más-hogy értékeli.”¹⁷ A szlovák kulturális öntudat rendelkezik néhány mítosszal és sztereotípiával¹⁸, amelyek megrontották, és a mai napig is megbontják a magyar nemzethez fűződő kapcsolatainkat. Ezek közül megemlíthetjük az úgynevezett ezeréves szolgaság mítoszáét, vagy például a Bél Mátyás etnikai hovatartozásáról szóló, vagy más nemzeti mítoszokat.¹⁹

A nemzeti sztereotípiák és a szlovákok kulturális identitása ellen (főleg a tizenkilencedik század második felében) intézett szisztematikus támadások kombinációja, ami történelmi tény, a magyar nemzet szlovák irodalmi képének kialakításában sem feltételez semmi jót. És az is igaz, hogy a „magyarkérdés” Szlovákia területén egyike volt a legfőbb politikai ütőkártyáknak (és ma is az), és a jelen politika szótárában csak „magyar kártya”-ként rögzült.

Ebben a tanulmányban a magyar etnikummal kapcsolatos nemzeti sztereotípiákat vizsgáljuk a komparatív imagológia módszereinek segítségével Peter Juščák és Anton Baláz regényeiben. Mindkét szerző a kortárs, azaz az 1989 után íródott szlovák irodalom képviselője.

Peter Juščák ...és ne feledd a hattyúkat! című regényének imagológiai elemzése

„Egy karcsú, magyar nő, akinek hosszú, fehér sál volt a nyakában, megpróbálta az elromlott viszonyokat rendbe hozni. Danutára mutatott, és azt kérte:

– Mondja meg valaki lengyelül, hogy bocsásson meg ennek az örült német nőnek!

Irena vállalta magára, lefordította a kérését, és a fehér sálás magyar nőnek egyre nagyobb lett a becsülete.”²⁰

Peter Juščák 2014-ben megjelent *...és ne feledd a hattyúkat!* című regényének cselekményét a lágér/Gulag környezetébe helyezi – a második világháború vége után létesített „munkajavító-nevelő” táborba. Juščák ezzel Pavol Rankov 2011-ben megjelent *Matky* [Anyák] vagy részleteiben Anton Baláz 2008-as *Tábor padljých žien* [Bukott nők tábora]²¹ című regényének tematikájához csatlakozik.²²

Csakúgy, mint Rankov és Baláz regényeiben, ebben a könyvben is különböző nemzetek képviselői jelennek meg. A regénynek a szlovákokon, németeken, ukránokon, oroszokon és lengyeleken kívül magyar nemzetiségű szereplői is vannak. Imagológiai elemzésem első részében azt mutatom be, hogy Juščáknak az egyes nemzetiségek jellemzőivel való irányított és szisztematikus munkája²³ hogyan befolyásolja a teljes regény szüzséjét.

A történet főszereplője a szlovák nemzetiségű Irena Kalaschová, akit egy abszurd és gyorsan lefolytatott per ítélete alapján – és annak ellenére, hogy gyermeket vár – elhurcolnak férjétől és kislányától. A Szibériába tartó vonaton, embertelen körülmények között szüli meg második gyermekét, aki ott helyben, még a vonaton meghal. A táborban megismerkedik egy politikai fogollyal, Sotával, akinek a táborban fiút szül, Ivant. A gyerekek már születésekor állami tulajdon, és később a Szovjetunió egy gyermekotthonába kerül. Irena az államhatalom miatt elveszíti mindhárom gyermekét, de végig harcol a sorsa ellen, bár hiába próbál ellenszegülni. Irena Kalaschová alakja mellett a regénynek más etnikumú szereplői is vannak, különböző társadalmi osztályokból származó, más-más életkorú és hitű orosz, ukrán, lengyel és német nők, és a fiatal magyar színésznő, Katalin.

A szerző az etnicitással való foglalkozást alárendeli a regény igényesen megalkotott fabulájának. A történet több idősíkon fut párhuzamosan, feltűnően használva a retrospektív narratívát.

A szerző a rabok között lévő feszültség és egy köztük kirobbanó veszekedés ábrázolásával már a könyv elején összefoglalja azokat az előítéleteket és sztereotípiákat, amelyeket ezek a nők egymás iránt éreznek: „»büdös német fasiszták, kommunisták, nyomorult németek, sóher magyarok« voltak a hibásak, mindenki megkapta a magáét»²⁴. Az etnicitásnak eleinte inkább szüzséalkotó szerepe van. A szereplők elsődleges kapcsolatait a származásuk és a közös nyelv köteléke²⁵ határozza meg, valamint a hasonló szokásaik (erre a szerző többször is rámutat, amikor szereplői közösen próbálnak meg imádkozni). Az, ahogyan a nemzeteknek ezek a berögződött tulajdonságai („– ...merthogy a mi orosz természetünk már csak ilyen – folytatta Zsenya. – Az orosz vendégszerető, barátságos, engedékeny, szenvedő, hogy is mondjam, éppen ideális arra, hogy valami gazember a nyakára üljön»²⁶) a regényben folyamatosan átalakulnak, megmutatja, hogy ezek a meggyőződések mennyire problémásak, és hogy a szereplők valós cselekedeteivel szemben mennyire tarthatatlanok, vagy legalábbis ellentmondásosak.

Amennyiben a magyar *imago linguae*-t, a magyar szereplő *nemzeti nyelvéről alkotott képet* vizsgáljuk a fiatal Katalin alakján keresztül, láthatjuk, hogyan változnak meg az ő saját nyelvével kapcsolatos megnyilvánulásai. A bevezetőben Katalin a nyelvtudás hiánya miatt érzi magát kényelmetlenül. Bizonytalan, halálfélelme van, viszont a vonaton kialakult feszült helyzetben, az első színrelépésekor rögtön harmóniát teremt: „Egy karcsú, magyar nő, akinek hosszú, fehér sál volt a nyakában, megpróbálta az elromlott viszonyokat rendbe hozni. Danutára mutatott, és azt kérte: – Mondja meg neki valaki lengyelül, hogy bocsásson meg ennek az örült német nőnek! Irena vállalta magára, lefordította a kérését, és a fehér sálas magyar nőnek egyre nagyobb lett a becsülete.»²⁷ Miután megtudja, hogy Irena érti a nyelvét, ők ketten bizalmas barátnők lesznek: „A magyar nő Irena mellé ült, átkarolta a vállát, mint egy jó barátnő, és örült, hogy van itt valaki, aki tud magyarul.»²⁸

Katalin büszke nemzetének kultúrájára, azt a szüzsé lényeges pontjain mutatja be. Amikor Irena gyermeke megszületik a vonatban, Katalin azért, hogy megnyugtassa és felvidítsa, magyarul szaval neki: „Irena csukott szemmel hallgatta, így szívta magába a költészet áradatát. Katalin Mécs László verseit szavalta a szeretetről, Petőfi költeményeit a szabadságról, részleteket saját szerepeiből, s néha csöndesen énekelt valamit.»²⁹

Azonban ahogy fokozatosan ráébred a valóságra és a bizonytalan jövőre, úgy tudatosul Katalinban, hogy alkalmazkodás nélkül semmi esélye a túlélésre: „Én miskolci vagyok, ki olvasná el itt magyarul a levélkémet? Írd meg nekem szlovákul vagy lengyelül.»³⁰ Elveszíti saját nemzeti identitása kivételességének az érzését, és ez a szüzsé szintjén úgy nyilvánul meg, hogy a nő eltűnik a cselekményből, azaz innentől vagy mint a többi szereplő „titkos” emlékképe jelenik meg: „– Mint Katalin – súgta Irma. – Emlékeztek, hogyan táncolt nekünk a vonatban, mint egy hattyú? Hogyan zuhant le az égboltról? Hogyan

halt meg? Miért vagytok ilyen csöndben? Mindent elfelejtettetek? – kiáltott fel hirtelen. Katalin mindent megérezett előre”³¹, vagy ismét a történetet harmonizálja: „Eszébe jutott (...) Katalin, ahogy az ő hatyúja felemelkedett a porból, csapkodni szeretne a szárnyai-val, és emelkedni, emelkedni magasabbra a kék ég felé, útközben pedig elmesélni mindent, kibeszélni a maga rosszul végződött, igaz történetét. Egyszer csak mesélni kezdte a történetét, nyugodtan, megfontoltan, mintha nem is órála szólna.”³²

Jučák a magyar nyelvet mint jellegzetes elemet kétféleképpen használja. Először is mint a nemzeti hovatartozásról, illetve annak hiányáról való meggyőződés leleplezésének eszközét, ahogy arra az idézetek is rámutatnak. A „nyelv képe” módosul, Katalin számára eltűnik annak elsődleges fontossága. A regény befejező részében az életben maradásért folytatott kemény harc után, a lágerben való túlélés érdekében, Katalin számára a saját nemzeti identitás- és összetartozás-tudata meggyengül, majd teljesen el is tűnik: „Az egyik csoportból magyar szó hallatszott, de Katalinnak nem volt bátorsága, hogy csatlakozzon honfitársaihoz, továbbra is ragaszkodott Irenához, mintha a nővére lett volna.”³³

Másodszor, a magyar nyelv a szerző számára a történet erotizációjának eszköze, beleavatkozik a történetbe, és részt vesz az **imago attributorum** kialakításában. „A fekete hatyú Katalin befurakodott a nézők közé, átkarolta Irenát, s egy ideig az arcába lehelt. Magyarul súgta neki: – Elrepülünk innen. – A vonat tovább zakatolt, s valaki abban a hidegben megpróbált tapsolni dermedt tenyerével. – Irena, hogy kell magyarul megköszönni? – kérdezte Sonja. – Köszönöm szépen. – Katalin, köszönöm szépen, te varázslónő.”³⁴

Katalin a regény elejétől határozottan erotizálja a cselekményt, az elbeszélő gyakran ruházza fel őt a „hosszú, fehér sálas, karcsú nő” attribútumával, míg a többi fogva tartott nő külső jellemzésére nem fordít akkora figyelmet. Katalin sokkal inkább foglalkozik a külsejével, mint a más nemzetiségű nők, ami nyilvánvalóan összefügg színészi hivatásával is.

A magyar nő alakja leginkább az Irenával való kapcsolatában, az érintéseken keresztül nyilvánul meg kifelé. A környezet erotizációjának egyik legegységelműbb eleme Katalin tánca a Szibériába tartó szállítóvagon közepén: „Meglendítette párszor a kezeit, mint ha szárnyak lennének, és a nők félrehúzódtak. Ámulattal figyelték a törekeny Katalint, ahogy kering a vagonban, és a szárnyait lengeti. Hirtelen könnyedén elszakad a földtől, aztán csak lebeg, repül, repül egyre magasabbra és magasabbra, vizek és rónaságok fölött köröz, a favagon korlátozó világa egyszeriben darabokra tört és szabad égboltrá változott. Ott pedig a hatyú Katalin bemutatta, hogyan egyesül az elérhetetlen magasságokban a szabadsággal. (...) Minden hiába azonban, hatyú Katalin fekete feje lesüllyed a vízfelszín alá, utoljára még megpróbál harcba szállni, de minden küzdelem felesleges. (...) Az éltető víz hatni kezdett, a madár szárnyai megerősödtek, minden lendítéssel nőtt a teherbírásuk, s meghódították újra a magasságot (...) A szabaddá tett hatyú keringett a vizek fölött, felröppent, aztán eltűnt a távolban...”³⁵ Juščák a táncon keresztül építi bele a szüzsébe a hatyú szimbólumát, amelyhez a többi szereplő az egyes határhelyzetekben kényszeresen vissza-visszatér. A hatyú a fogoly nők szinekdochéja, akiknek „a rendszer letörte a szárnyait, és az, hogy valaha újra szabadon szárnyalhatnak-e”, kérdéses marad. A magyar nő mint hatyú jelentősége a regény egyik súlypontja.

A Žilka Tibor által meghatározott erotizáló – magyar – női alak típusával³⁶ (a szlovák férfi házassága egy „csábító” magyar nővel, vagy a szerelemben esésük) összehasonlítva Juščák szereplője számára ezek a jelentések elvesznek, vagy ő tagadja meg ezeket. Erős fizikai vonzereje miatt Katalint a vezetők és az őnök is többször megerősözkölnék. A szerző pedig a nő tragikus sorsával kontrasztba állítja a többi nemzethez tartozó szereplőknek a magyarokról általában alkotott elképzeléseit: „És nyomban megy a hajó tovább Magyarországra, sötét bőrű magyar nők, táncosok és énekesek rázendítenek a magyar puszták szomorú énekeire, s arról is dalolnak, hogy ebben a háborúban mekkora hibát követek el. És a magyarok is táncba szökkennek a maguk módján.”³⁷

Katalin a külsejével és a belső tulajdonságaival feszültséget, titokzatosságot és harmóniát hoz a történetbe – ez a három elem a szövegben a fabula idősíkjainak megfelelően rétegződik. A regény befejezésében, Sztálin halála után Katalin és a többi fogoly kiszabadul, bár számára a fizikai szabadság nem jelent sem biztonságot, sem reményt a jobb életre.

A **magyar nő képe** Peter Juščák regényében a nyelv és a nemzeti tulajdonságok elemeiből rakódik össze. Juščák szembeállítja egymással a sztereotípiákat, és teret ad nekik a regényben. Az igényes szövésű fabulával és a szereplők részletes pszichologizációjával ezeket az előítéleteket meg is cáfolja. Katalin pozitív tulajdonságokkal rendelkező szereplő, aki nek a „nemzetiségével összefüggő megnyilvánulásai” (a nyelve, a temperamentuma) beavatkoznak a történetbe.

Az elemzésünk szándékának tekintetében fontos megemlítenünk, hogy a tematizált anyag igényes feldolgozása ellenére Juščák nem foglalkozik a megjelenített nemzetek történelmének magyarázatával, csupán helyenként akasztja meg a történetmondást ilyen jellegű kommentárokkal: „Mikor Hitler betört Lengyelországba, a késmárki németek közül néhányan gyors karrierben reménykedve Karmasinhoz csatlakoztak, kezdtek nagyobbra tartani magukat a cseheknél, szlovákoknál, zsidóknál, magyaroknál, a ruszinokról nem is beszélve.”³⁸ A történelmi leírásokat nem módosítja – nem parodizálja és nem bagatelizálja, nem élezi ki, mint Pavol Rankov *Szeptember elsején (vagy máskor)*³⁹ című regényében, Hunčík Péter *Határeset*⁴⁰ című regényében vagy Peter Balko *Vtedy v Lošonci* [Akkor Lošoncon]⁴¹ című prózájában. Juščák regénye a lágerben játszódik – a foglyok csak az „itt és most” történő szituációkat élik meg, számukra ők maguk a lényegesek – saját történelemmel, amely bár objektíven alakult a nemzeti történelem hátterében, de nem befolyásolja a szereplők közös életét. Juščák regényének imagológiai analízise megmutatja, hogy az „itt és most” élő és cselekvő emberre vetett tekintet esztétikai szempontból meggyőző. A szereplők ábrázolásának ez a módja sikeresen kerekedik felül a nemzeti sztereotípiákon.

A szerző a regény első mondatában felteszi a kérdést: „Mi mindent kell egy nőnek elveszítenie ahhoz, hogy csupán egy jellegtelen emberi lényvé degradálódjon?”⁴² Erre többféle válasz is létezhet. Az imagológiai elemzés megmutatta, hogy az egyik lehetőség minden kétséget kizáróan az előítéleteknek, a szereplők sztereotip értékelésének és viselkedésének az elvesztése.

Anton Baláž *A feledés földje*⁴³ című regényének imagológiai elemzése

A *másnemzeti* elemek és motívumok használata Anton Baláž poétikájának is fontos jellemzője. Írásművészetének egyik legfontosabb sajátossága a különböző nemzetiségű, történelmi vagy társadalmi-politikai határhelyzetekben lévő alakok szerepeltetése. A huszadik század Európája bővelkedett az ilyen szituációkban. Baláž szövegei sok esetben ügyelnek a művekben megjelenő történelmi helyzetek, főként a második világháború előtti, alatti és utáni események pontos és tényszerű ábrázolására. A pontos tények megőrzésére irányuló szerzői ambíció, az ezek alapján kialakított fikció és a történelem határhelyzeteinek számító eseményeket dokumentáló történet az imagológiai elemzés szempontjából problémás. A Leerssen-modell feltétele a szöveg keletkezése pragmatikai szempontjainak vizsgálata, és az említett szerzői ambíciók alapján fel kell tennünk a kérdést, hogy a pontosság és a (történelmi, társadalmi-politikai) korrektség szándéka vajon hogyan jelenik meg a szereplők létrehozására irányuló munka során, a szöveg szintjén. Ezúttal Baláž prózája, *A feledés földje* című könyv magyar nemzetiségű szereplőinek jellemzőit vizsgáljuk.

A második világháború előtti és utáni szisztematikus és intenzív zsidóellenes propaganda az egész társadalomra hatással volt, és azokban az országokban, ahonnan a deportált zsidó lakosság származott, a második világháború után is az antiszemitizmus uralkodott. A zsidók helyzete Közép-Európában aztán sem volt egyszerű, hogy néhányuknak sikerült túlélni Auschwitzot és visszatérni Szlovákiába, vagy éppen Magyarországra. A regény leírja Pozsony városának akkori atmoszféráját, ahol sok, a környező országokból származó és a Palesztin Hivatal köré csoportosuló zsidó találkozott. A szerző két, egy magyar és egy cseh–szlovák zsidó nőt választ története főszereplőjének. A magyar kép a két, közös múlt-

tal és bizonytalan jövővel rendelkező főszereplő azonosságai és különbségei alapján alakul ki. Peter Juščákhhoz hasonlóan Anton Baláz is kontrasztba állítja a „mi/hazai/szlovák” szereplőket az „idegen/más nemzethez tartozó” magyar szereplővel. Ez a szerzői stratégia számunkra nem tűnik problémásnak, mivel a különböző nemzetek jellemző jegyeinek nyílt szembeállításai segíti a róluk alkotott egyértelműbb kép megrajzolását, és ezáltal egy adott nemzet könnyebben identifikálható. A múlt és a jelen párhuzamba állítása a fabula szintjén nem zavaró, továbbá hozzájárul a szereplők közötti összefüggések kialakításához.

Megállapíthatjuk, hogy a Baláz által *modellezett* magyar kép nagymértékben meg egyezik a tizenharmadik és a tizenkilencedik század szlovák irodalmában visszatükröződő azon attribútumokkal, melyeket Žilka Tibor és később Marta Fülöpová fogalmazott meg. Bár Baláz az elemzett szereplők leírásába sztereotip jelzőket is beiktat, de ezek a jelzők a szöveg végén részben más, nem hagyományos jelentést kapnak. A szerző a két főszereplő – a csehszlovák, zsidó származású Mirjam és a magyar, zsidó származású Erna – nemzetiségével a próza strukturális szintjén foglalkozik. Auschwitzból visszatérve a két nő a saját hazájában nem talál megfelelő körülményeket ahhoz, hogy ott élhessen tovább, és ez lesz találkozásuk oka. „Feléje indul, a tömeg némán figyelni őket, és mivel már éjszaka van és csend, a körülötte lévő arcok néma árnyjátékként hatnak egy valóság nélkül, kísérteties jesivában. Mirjamon átfut a kételkedés, hogy találkozása Ernával nem álom-e csupán”⁴⁴, éppen a Palesztin Hivatal feszültségekkel teli helyzetében és idejében: „– Mindent meg kell tennünk, hogy a hivatalos szervek ne küldjék őket vissza Magyarországra (...) elszállásolhatnánk őket Chatam Szófer jesivájában.”⁴⁵

A *feledés földjének* magyarképe dominánsan **imago atributorum**ként alakul ki. Erna, a szép és fiatal zsidó nő: „– Istenem, Erna, milyen fantasztikusan egészségesen nézel ki! – mondja Mirjam, és a tenyerével megérinti Erna csupasz karjának ruganyos bőrét”⁴⁶, mint tragikus múltú szereplő tűnik fel, ami nagymértékben meghatározza a jellemét is. Bár Erna tulajdonságai nem egyértelműen pozitívak vagy negatívak. Az egyik oldalon büszke magyarságára, tiszteletet érez a nemzete, annak történelme és kultúrája iránt: „Mindig elbűvölte a Lánchíd, a Mátyás-templom, az Állami Operaház, az Andrássy út, és főleg szeretett Halászbástya, ahonnan, akár egy királyi erkélyről, belátta a lába alatt elterülő várost, az Országházat, a magyarság jelképét. Ilyenkor királyi érzések fogták el, amelyek ugyanakkor keveredtek a diaszpórában élő magyar bánatával”⁴⁷, és szülőhazájából szilárd politikai meggyőződésből menekül: „– Budapestről szökött, hogy ne kelljen Rajk ellen tanúskodnia. Olyan vallomásra kényszerítették, hogy információkat kapott Rajktól, amelyeket azután továbbadott az izraeli titkosszolgálat ügynökeinek. Ő erre ráállt, és mikor kiengedték a vizsgálati fogságból, megragadta az alkalmat és megszökött”⁴⁸, Erna szerepe a műben problémás, az ő megjelenésével fokozza az elbeszélő a többi szereplő közötti feszültséget: „van egy nő, akit sürgősen át kell juttatni a határon”⁴⁹. A magyar nemzeti büszkeség és a határozott politikai meggyőződés (ebben az esetben nem a pageaux-i más nemzet fölé rendeltetés koncepciója értelmében), mint a magyar nemzetiségű szereplőnek tulajdonított sztereotip jelzők, Erna személyének is domináns tulajdonságai.

A másik szál, amely Erna alakjának jóvoltából van jelen a műben, az ő külső tulajdonságai, szépsége, varázsa és meztelenségének a motívuma határozzák meg, melyek annál erősebben függenek össze vele, minél inkább erotizálódik általuk a történet. Peter Juščák szövegéhez hasonlóan a magyar nő varázsának a két síkon kifejeződő szüzsére viszont nincs pozitív hatása. Az egyik síkot Mirjam és Erna koncentrációs tábori emlékei alkotják: „Erna megtanította Mirjamat, hogyan használja a saját testét, sőt, más nők testét is a túlélés érdekében. Túléltek, és... Mirjam később rájött, hogy az a rákényszerített meztelenség romlott nővé tette.”⁵⁰ A meztelenség, bár részletes leírásának általában erotizáló hatása van a szövegre, itt a teljes kiszolgáltatottság szimbóluma. Erna, Mirjammal összehasonlítva, ezekben a helyzetekben erősebbnek, életrevalóbbnak tűnik.

Ezzel ellentétben, Erna alakja éppen a második sík segítségével erotizálja a regény terét, de ez nem hoz se harmóniát, se pozitív eredményt a történetbe. A magyar nők ereje és varázsa a cselekmény szempontjából „titokzatos”, és főleg a férfi szereplők szemében ezek a nők olyan „végzet asszonyai”, akiknek nem tudnak ellenállni. Ez főként Jakub és Erna kapcsolatában jelenik meg: „– Igen, óvatosnak kell lennem – mondja nyugodtan Jakub.

Iszik egy kortyot a borból, Ernát nézi. – Egyszer már beleszerettem egy magyar nőbe. Ő volt az első magyar nő, akit életemben láttam.”⁵¹ Jakub megadja magát Ernáknak, annak ellenére, hogy már a nagyon is erkölcsös Mirjammal találkozgat. Erna, az „igazi vad magyar nő a pusztáról”⁵² miatt bomlik fel Jakub és Mirjam kialakulófélben lévő kapcsolata. Etikai szempontból a magyar nő alakja nem tűnik erkölcsileg szilárdnak. Erna személye a regény mindkét erotizáló történetszálának szüzséjére negatívan és diszharmonikusan hat.

A magyar nő regénybeli **imago aributorum**ja az eredeti alakjának ellentmondó sztereotip tulajdonságokból épül fel. Nemzeti büszkeségéből adódó elszántságának és becsületességének képét részben megbontják erkölcsi-erkölcstelen elvei és azok megnyilvánulásai. „De nagyon bátor és független nő... Önálló gondolatai vannak, nagyon.”⁵³ Pageaux-nak a szereplők helyzetéről szóló elmélete alapján, éppen azok eredeti alakjának ellentmondva, érdekes eredményre juthatunk: Mirjam és Erna nem a kultúrember–barbár (a nyugtalanság hordozója/amorális ember) tengely két oldalán helyezkedik el, belőlük áll össze a magyar nő ambivalens karaktere.

Az **imago sybolorum** – a nemzet szimbólumainak képeként a budapesti Parlament épülete szolgál. Ez merőben más, mint a szlovák szerzők körében használatos „magyar-szimbólumok”: az akácok, akácligetek, és a szereplők ezekre való visszaemlékezései.

A regényben egy, az 1989 utáni prózairodalom számára szokatlan elem, az **imago avorum** – az **ősök képe** is megjelenik. „– (...) Addig csak régi naptárakban láttam magyarokat, azok hunok voltak, a mongol sztyeppékről érkeztek a Dunához, szörnyű, bajszos férfiak, a fejükön bőrsapka, a kezükben ostor, a nyergük alatt nyers hús. Ezt elmesélve felkacag.”⁵⁴ Baláznál ez a szimbólum viszont a komikusság/paródia egyetlen eszközeként szolgál, amivel a szerző rámutat ezen szimbólum abszurd, sztereotip voltára, jellegére, bár a regényben feszültségoldó szerepe is van.

Az **imago linguae** – a nyelv képének használata a szerzőnek az autentikus korábrázolásra irányuló törekvését támasztja alá. Baláz héber kifejezéseket és a folyékony magyar beszédet is használja a regényben. Ez mégsem segíti elő a szöveg autentikusságát, inkább a problematikusság véletlenszerűen előforduló jelzéséül szolgál: „– Én is magyar vagyok – mondja Erna, amikor az asszonyokhoz ül, de azok az ismeretlen nőket meglátva nyomban elnémulnak. És annak ellenére, hogy magyar, továbbra is bizalmatlanul nézegetik. Erna már a városban sétálva is észlelte, hogy alig állt meg egy beszélgető embercsoportnál, a magyarul folyó társalgás mindig egy pillanatra abbamaradt, és amikor az ódon erőd bejáratánál egy kicsiny sárgadinnyét akart vásárolni, a bajszos árus a szokásos kérem szépen helyett szlovákul kérdezte: prosím, čo si želáte?”⁵⁵ A magyar nyelv használatával a szereplők magukra vonják a figyelmet, ami csak növeli a köztük lévő feszültséget. A magyar nyelv képe a szüzsé szintjén sztereotip jelleget is kap azzal, ahogyan az alárendeltség–főlérendeltség tengelyén megjelenik: „– Maga is magyar zsidó? – kérdezi szigorúan a magasabbik férfi.”⁵⁶

Magyarország, a regény szimbólumvilágától délre elhelyezkedő terület, nem olyan országgént jelenik meg, ahol a szereplők biztonságban vagy boldognak érezhetnék magukat. Erna Izraelbe menekül onnan, Mirjam a regény végén Németországba. Daniel-Henri Pageaux észak–dél ellentétpárjában a dél toposza képviseli a negatív oldalt. Ennek nem az adott ország irodalmi képe, hanem az aktuális politikai helyzet az elsődleges okozója. Az **imago loci** – a környezet képe ebben az esetben elveszíti pozitív irodalmi attribútumát.

Szabó Lovas Emőke fordítása

Mária Majerčáková – A Besztercebányai Bél Mátvás Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett doktori címet. Kutatási területe az idegen (oros, német, magyar) alakja a huszadik és a huszonegyedik század szlovák irodalmában.

Szabó Lovas Emőke (1988) – a pozsonyi Comenius Egyetemen végzett magyar-esztétika szakon. A 2016-ban indult *dunsz.sk* online kulturális magazin egyik szerkesztője. Királyhelmecen él.

- Allport, Gordon Willard: *O povaze předsudků*. Praha, Prostor, 2004.
- Beller, Manfred – Leerssen, Joep (Eds.): *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam – New York, Rodopi, 2007.
- Baláz, Anton: *Krajina zabudnutia*. [A feledés földje] Bratislava, Slovenský spisovateľ, 2000.
- Balko, P.: *Vtedy v Lošonci*. [Akkor Lošoncon] *Via Lošonc*. Levice, KK Bagala, 2014.
- Dawkins, Richard: *The extended phenotype*. New York, Oxford University Press, 1982.
- Dyserinck, Hugo: *Über neue und erneuerte Perspektiven der komparatistischen Imagologie angesichts der Reaktivierung der Beziehung zum osterupäischen Raum*. In: Mehnert, E. – Hentsch, U. (ed.): *Imagologica Slavica*, Frankfurt am Main, Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1997.
- Dyserinck, Hugo: *Vorwort aus gegebenem Anlass*. In: Dukič, D. (ed.): *Imagology today: Imagologie heute*. Bonn, Bouvier, 2012.
- Fülöpová, Marta. 2014. *Imagologické sondy do vzájomného obrazu národa v slovenskej a maďarskej próze 19. storočia*. [A nemzetek kölcsönös képének imagológiai szondázása a tizenkilencedik századi szlovák és magyar prózában, Doktori disszertáció]. Bratislava, Univerzita Komenského – Filozofická fakulta.
- Hocheľ, Igor: *Juščák, Peter: ...a nezabudni na labute!* [Peter Juščák: ...és ne feledd a hattyúkat!] (*In Romboid*). [2015 ; Cit. 14.11.2015.] <http://www.iliteratura.cz/Clanek/34715/juscak-peter-anezabudni-na-labute-in-romboid>.
- Hučková, Dana: *Tematické piliere slovenskej prózy 1990–2012*. [A szlovák próza tematikus pillérei 1990–2012], [2014 ; Cit. 10.10.2014.] <http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/studie/2012/2/Huckova-temata-sk-literatury.php>.
- Hunčík Péter: *Határeset*. Kalligram, Pozsony, 2011.
- Chmel, Rudolf: *S předsudkami proti předsudkom alebo O trvácnosti stereotypov*. [Előítéletekkel az előítéletek ellen, avagy a sztereotípiák tartósságáról] In: Chmel, R. *Moje slovenské pochybnosti*. [Az én szlovák kételyeim] Kalligram, Pozsony, 2008.
- Juščák, Peter: *...a nezabudni na labute!* [...és ne feledd a hattyúkat!] Kalligram, Pozsony, 2016.
- Kiliánová Eva et al.: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. [Mi és azok a mások a modern társadalomban] Bratislava, Veda, 2009.
- Klener, Pavel: *Velký sociologický slovník II. P – Ž*. [Szociológiai nagyszótár II. P–Ž] Praha, Karolinum, 1996.
- Kollai István (Ed.): *Rozštiepená minulosť: kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. [Meghasadt múlt: fejezetek a szlovákok és magyarok történelméből] Budapest, Terra Cognita, 2013.
- Koprda, Pavol et al.: *Teórie medziliterárnosti 20. storočia II. Medziliterárny proces VII*. [Az irodalomköziség elmélete a huszadik században II. Irodalomközi folyamatok VII.] Nitra, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2010.
- Krekovičová, Eva: *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a politike*. [Mentális képek, sztereotípiák és mítoszok a folklórban és a politikában] Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2005.
- Kuzmíková, Jana: *Brat alebo utláčateľ: dôvody a dôsledky mimoriadnej pozície Rusa v slovenskej vojnovéj próze*. [Báty vagy elnyomó: az orosz kivételes pozíciójának okai és következményei a szlovák háborús prózában]. *Nová rusistika* [Új Ruszisztika], 2013, IV. évf., 1. szám. 41–71.
- Kuzmíková, Jana: *Modernizmus v tvorbe Ivana Horvátha*. [Modernizmus Ján Horváth írásművészetében] Bratislava, Veda, 2006.
- Lippmann, Walter: *Public opinion*. New York: The Macmillan company, 1960.
- Marácz, László: *Western Political Images and Stereotypes of the Hungarians*. In: *Kommunikáció, média, gazdaság*, V. évf., 2007, 2. szám, 93–112.
- Marčok, Viliam et al.: *Dejiny slovenskej literatúry 3*. [A szlovák irodalom története III.] Bratislava, LIC, 2006.
- Motlagh, Bahman Namvar: *Les stéréotypes à travers le prisme de l'imagologie*. In: *Recherches en langue et Littérature Françaises Revue de la Faculté des Lettres*, Année 5, N07.
- Nünning, Ansgar: *Lexikon literární teorie*. Brno, Host, 2006.
- Pageaux, Daniel-Henri: *Úvod v imagologijo*. In: Smolej, Tone (ed.): *Podoba Tujega v slovenski književnosti: Podoba slovenije in Slovenscev v tuji književnosti. Imagološko berilo*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.
- Rákóczy Péter: *Národná povaha naše a těch druhých*. [Nemzeti jelleg – a miénk és másoké. öncsalások és előítéletek mint történelemformáló tényezők] Kalligram, Pozsony, 2000.
- Rankov, Pavol: *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*. [Szeptember elsején (vagy máskor)] Kalligram, Pozsony, 2011.
- Součková, Marta: *P(r)ózy po roku 1989*. [Az 1989 utáni próza] Bratislava, Ars Poetica, 2009.
- Součková, Marta: *K postavám cudzincov v ponovembrovej próze*. [Az idegenek alakjához a november utáni prózában] In: Zemanová, Z. – Pokřilová, L. (ed.): *Cizinec – vyhnanec – přistěhovalec. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia Umění a kultury střední Evropy 2011*. Olomouc, Univerzita Palackého. ISBN 978-80-244-3032-4.
- Škvárna, Dušan: *Bremeno Uhorska v našich dejinách*. [Magyarország terhe a történelmünkben], [2013; Cit. 01.11.2014.] <http://www.impulzrevue.sk/article.php?842>.
- Žilka, Tibor: *Die Beziehungen zwischen slowakischer und ungarischer Literatur (Prosa)* [online]. In: *Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*. 2004, 15. sz. [2004; Cit. 21.10.2015.].

JEGYZETEK

- Součková, Marta. 2012. *K postavám cudzincov v ponovembrovej próze*. [Az idegenek alakjához a november utáni prózában] In: Zemanová, Z. – Pokřilová, L. (ed.): *Cizinec – vyhnanec – přistěhovalec. Sborník příspěvků z mezinárodního symposia Umění a kultury střední Evropy 2011*. Olomouc, Univerzita Palackého, 315–321. ISBN 978-80-244-3032-4.
- Kuzmíková, Jana. 2006. *Modernizmus v tvorbe Ivana Horvátha*. [Modernizmus Ján Horváth írásművészetében] Bratislava, Veda, 2006, 157.
- Kuzmíková, Jana. *Brat alebo utláčateľ: dôvody a dôsledky mimoriadnej pozície Rusa v slovenskej vojnovéj próze*. [Báty vagy elnyomó: az orosz kivételes pozíciójának okai és következményei a szlovák háborús prózában]. *Nová rusistika* [Új Ruszisztika], 2013, IV. évf., 1. szám. 41–71.

- 4 Hučková, Dana. *Tematické piliere slovenskej prózy 1990–2012*. [A szlovák próza tematikus pillérei 1990–2012]. [2014; Cit. 2014. 10. 10.] <http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/studie/2012/2/Huckova-temata-sk-literatury.php>.
- 5 Lippmann, Walter. 1960. *Public opinion*. New York, The Macmillan Company, 1960, 218.
- 6 Krekovičová, Eva. 2005. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a politike*. [Mentális képek, sztereotípiák és mítoszok a folklórban és a politikában] Bratislava, Ústav etnológie SAV, 2005, 128.; Dawkins, Richard. 1982. *The extended phenotype*. New York, Oxford University Press, 1982, 295.
- 7 Beller, Manfred – Leerssen, Joep (Eds.) 2007. *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam – New York, Rodopi, 2007, 587.
- 8 Bővebben lásd: Beller, Manfred – Leerssen, Joep (Eds.) 2007. *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey*. Amsterdam – New York, Rodopi, 2007, 554.
- 9 Motlagh, Bahman Namvar. 2011. *Les stéréotypes à travers le prisme de l’imagologie*. In: *Recherches en langue et Littérature Françaises Revue de la Faculté des Lettres, Année 5, NO 7*, 61–81.
- 10 A tudományos szemelvények a Koprda Pavol et al.: *Teória medziliterárnosti 20. storočia II. Medziliterárny proces VII*. [Az irodalomköziség elmélete a huszadik században II. Irodalomközi folyamatok VII.] című antológia részei. (Nitra, A Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, 2010, 608.)
- 11 Daniel-Henri Pageaux francia komparatista és imagológus koncepciójában az irodalmi művekben előforduló téridő kapcsolatairól és a szereplők imagologikus felfogásának eleméről elmélkedik. Pageaux bináris oppozíciókat határoz meg, amelyeket az imagológiai elemzés során követhetünk, és éppen ezek alapján formálhatjuk és alkothatjuk meg az adott nemzet képét. (Pageaux, Daniel-Henri, 2012.) A „miénk” vizsgálatának feltétele az oppozíciók és ellenpólusok kialakítása. A szöveg észlelése közben mindez fordítva is igaz lesz, tehát az „idegen” tematizálásával a befogadó automatikusan reflektálja és összehasonlíttja az „idegent” a „övével/miénkkel, sajátjal”, azzal, ami őt meghatározza. A szövegben kialakított ezen oppozíciók meghatározásának köszönhetően tudjuk a leggyakrabban érzékelni – Pageaux szerint – a szereplők identitását és meggyőződését.
- D. H. Pageaux ezeket az ellentéteket különbözteti meg:
- észak – dél
városi környezet – vidéki környezet
város – falu
otthoni környezet – távoli környezet
A szereplőket is ellentétes pólusokon képzel el a szövegben: civilizált ember – vad
kulturált ember – barbár (a nyugtalanság hordozója)
felnőtt (kiegyensúlyozott értelemben) – rabszolga (nem független értelemben)
(valamilyen helyzetben és kapcsolatban) fölrendelt – (a fölrendelttel való kapcsolatban és helyzetében) alárendelt
Az imagológiai elemzéseknek az oppozíciók segítségével való felépítése kulcsfontosságú, minthogy azonos elven (a mi
- ök ellentétjén) alapul a sztereotípiák és az azokon alapuló képek alapvető megkülönböztetése is. (Pageaux, 2012.)
- Bővebben lásd: Pageaux, Daniel-Henri: Uvod v imagologijo. In: Smolej, Tone (ed.): *Podoba Tujega v slovenski književnosti: Podoba slovenije in Slovencev v tuji književnosti. Imagološko berilo*. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012, 9–22.
- 12 A nemzet képe mint egész értékelésének alapjául Rákos Péter etnológus koncepciója szolgál, és az ő „képelmélete”. Rákos képelméletében bizonyos fő alkotórészeket különböztet meg, amelyek összefüggnek a nemzet bemutatásával.
- A nemzet képének alkotóelemei Rákos szerint:
- Imago nominis – a nemzet nevének képe
Imago loci – a környezet képe
Imago attributorum – a tulajdonságok képe
Imago historiae – a történelem képe
Imago missionis – a nemzeti küldetés képe (a történelmi képalkategóriája)
Imago fati – a sors képe (a történelmi képalkategóriája)
Imago avorum – az elődök képe (a történelmi képalkategóriája)
Imago linguae – a nyelv képe
Imago professionis – az adott nemzetre jellemző foglalkozások képe (Rákos, 2001.)
- Bővebben lásd: Rákos, Péter. 2001. *Nemzeti jelleg – a miénk és másoké*. Kalligram, Pozsony, 2000, 134.
- 13 Beller – Leerssen, 2007.
- 14 Pageaux, 2012.
- 15 Marta Fülöpová a kiválasztott tizenkilencedik századi magyar és szlovák prózai művek kánonja alapján alakítja ki a magyarok heteroképének és a szlovákok autoképének tipológiáját. (Lásd a következő oldalon található táblázatot. *)
- Bővebben lásd: Fülöpová, Marta. 2014. *Imagologické sondy do vzájomného obrazu národa v slovenskej a maďarskej próze 19. storočia*. [A nemzetek kölcsönös képének imagológiai szondázása a tizenkilencedik századi szlovák és magyar prózában] (Doktori disszertáció). Pozsonyi Comenius Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 124. Ha figyelembe vesszük, hogy a tizenkilencedik századnak jellemző jege volt a nacionalizmus, akkor a magyarok ebben az időben kialakult heteroképe sem meglepő.
- 16 A szlovákoknak a magyarokat (és fordítva) érintő sztereotip gondolkodása egyáltalán nem egyedülálló vagy különleges: „Természetes, ha a több millió nemzetről való gondolkodás során azok feltételezett vagy a létező tulajdonságaiból indulunk ki – tehát a sztereotípiákból. Azt a módot, ahogyan a más nemzetekről sztereotípiákat alkotunk, a szociálpszichológia etnocentrikus gondolkodásnak hívja. Az etnocentrikus gondolkodás, ahogy a másokkal kapcsolatos sztereotípiáink is, bizonyos mértékben a nemzeti identitásban gyökereznek, tehát létezésük természetesnek tekinthető.” (Kollai, István [Ed.] 2013. *Rozštiepená minulost: kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. [Meghasadt múlt: fejezetek a szlovákok és magyarok történelméből] Budapest, Terra Cognita, 2013, 17.) A szlovák–magyar viszonylatban létező nemzeti sztereotípiák kialakulásának egyik lehetséges okát az irodalomtudós Rudolf Chmel így világítja meg: „Ezek a sztereotípiák, amelyekben keveredtek a nem-

*

	Magyarok heteroképe	Szlovákok autoképe
Külső	Bajusz	Borotvált arc
	Kissé feketék, alacsonyok	Sápadtak, magasak
	Csizma	Bocskor
	Kucsma (karima nélkül)	Nagy, pörge karimájú kalap
Pszichikai	Rosszak	Jók
Tulajdonságok	Idegenek	Mieink
	Büszkeség	Alázat
	Bujaság, féltékenység	Morális feddhetetlenség, ártatlanság
	Hajlam a lopásra	Becsületesség
	Búskomorság	Ártatlan vidámság
	Lustaság	Dolgosság
	Vendégszeretet	Vendégszeretet
Régió	Alföld	Hegyvidék
Történelem	Ázsiai eredet	Európai eredet
	Nomád életmód	Letelepedett életmód
	Bevándorlók	Őslakosok
	A leigázás teóriája	Az elfogadás teóriája
	A történelem magyarosítása	A történelem szlovákosítása
	Nem nagy nemzet, rokonság nélkül	Egy nagy családhoz tartozó nemzet
	Dac, forradalmiság	Az uralkodó iránti hűség
	Ló	Gyalogos
	Foglalkozás	A köznemesség képviselője
	A hatalom képviselője	Alárendelt
	Disznópásztor, lótenyésztő	Földműves, birkapásztor
Nyelv	Káromkodások	Ima
Vallás	Pogányság	Kereszténység
	Kálvinizmus	Lutheránus
	Istentelenség, démoniság	Vallásosság
	Liberalizmus	Konzervatívizmus
Szimbólumok	Zöld (mint a trikolor harmadik színe)	Kék
	Bor	Pálinka
	Dió	Hárs
	Férfi	Nő

zeti és szociális elemek, alakították a szlovákok magyarság-képét, kellő alapot adva 20. századi elmélyítésükhöz. Mindenkor nagyon jól illett közéjük a renegát, magyarbarát szlovák legalább a nemzeti megújulás korától ismert, a publicisztikában, de a nagyobb nyilvánosságot megszólítani képes szépirodalomban, a színművekben is gyakran megörökített alakja. (...) Bizonyára volt benne némi ellentmondás, amikor a Monarchia szétesése és Csehszlovákia megalakulása után, 1918-ban ezek a »renegátok« hirtelen államalkotó csehszlovákokká váltak. (...) Ez volt a magyarokról alkotott sztereotípiák egyik oldala, Csehszlovákia megalakulása után viszont azokra a magyarokra kellett összpontosítani, akik az 1920-as trianoni békeszerződés után az új magyar államban maradtak, illetve azokra, akiknek a szomszédos államokban uralkodó nemzetből – nem mindig problémamentesen – alárendelt kisebbségekké kellett alakulniuk. E gócpontban az összes eddigi sztereotípiát egyetlen hatal-

mas komplexussá sűrűsödött, amely a szlovákok tudatában a többszörös rendszerváltozás ellenére több mint nyolcvan éve visszhangra talál." (Chmel, Rudolf. 2004. *S predsudkami proti predsudkom alebo O trvácnosti stereotypov*. [Előítéletekkel az előítéletek ellen, vagy a sztereotípiák tartósságáról]) In: Chmel, R. *Egy érzelmes (közép-) európai*, Kalligram, Pozsony, 2008, 125. Földes Zsuzsanna fordítása.)

17 Kollai, 2013, 11.

18 Dušan Škvarna történész *Bremeno Uhorska v našich dejinách* [Magyarország terhe a történelmünkben], (2012) című munkájában három fő, berögződött nemzeti sztereotípiát különböztet meg: „Először is: a szlovákok történelmi maradisága, csakúgy, mint az országuk elmaradottsága. Másodszor: a szlovák történelem és Szlovákia területe történelmnek jelentéktelensége és marginalitása. És végül a harmadik: az első két sztereotípiát összefügg a szlovákok több évszázados elnyomásával és az őket ért történelmi igazságtalansá-

- gokkal. Az elnyomóknak pedig leggyakrabban a magyarokat és a történelmi Magyarországot gondolják.” (Škvarna, Dušan: *Bremeno Uhorska v našich dejínach*. [2013; Cit. 01.11.2014.], <http://www.impulzrevue.sk/article.php?842>.)
- 19 Bővebben lásd: Krekovič–Manová–Krekovičová: *Mýty naše slovenské*. [A mi szlovák mítoszaink] AEP, Bratislava, 2005, 246.
- 20 Juščák, Peter, ... *a nezabudni na labute!* Bratislava, Kalligram, 2014, 59. Magyarul Polgár Anikó fordításában: Peter Juščák: ... *és ne feledd a hattyúkat!*, Kalligram, Pozsony, 2016, 65.
- 21 Baláz azt a második világháború utáni pozsonyi „javító-nevelő” tábort jeleníti meg regényében, ahová (szlovák, de főleg német és orosz) nőket-prostitúáltakat zártak.
- 22 A Pavol Rankov *Matky* [Anyák] és Peter Juščák ... *és ne feledd a hattyúkat!* című regényei közötti rokonságra, illetve azok tematikus és motívumbeli azonosságaira Igor Hochel is felhívja a figyelmet recenziójában: „Egyes általam ismert [tényeket] nem tudok nem megemlíteni ebben a recenzióban – mégpedig azért nem, mert ezek a regények tematikus és motívumbeli egyezéseket mutatnak. Pavol Rankov maga is bevallotta, hogy inspirációját a regényhez Peter Juščáktól szerezte: »Peter Juščák, az író egyszer elmondott nekem egy történetet egy szlovák lányról, aki a Gulagban szülte meg a gyermekét. Már amikor az első mondatot meghallottam, megjelentek a fejemben az összefüggései annak, hogy mi történhetett ezután, és mik lehettek a történet előzményei. A többit elképzeltem.« Az viszont kérdéses, hogy ez a »témakölcsonzész« teljes mértékben korrekt volt-e. Úgy vélem, hogy Pavol Rankovnak – legalábbis akkor, amikor az íróval erről beszélt – a beleegyezését kellett kérnie a téma feldolgozásához.” (Hochel, Igor. *Juščák, Peter: ...a nezabudni na labute!* [In: *Romboid*]. [2015; Cit. 14.11.2015.] <http://www.iliteratura.cz/Clanek/34715/juscak-peter-anezabudni-nalabute-in-romboid>.)
- 23 Peter Juščák hosszú idő óta dokumentálja és dolgozza fel többek között az oral history módszereivel az úgynevezett Szlovák Államból (később a Csehszlovák Köztársaságból) erőszakkal elhurcolt emberek vallomásait, történeteit és az ezzel kapcsolatos tényeket. Kutatásainak eredményeit az *Odvlečení* [Elhurcoltak, 2001] című tudományos prózakötetében dokumentálta.
- 24 Juščák, 2016, 107. (Polgár Anikó fordítása.)
- 25 „A német nők kíváncsiskodtak, nyugtalanította őket, hogy az ukránok és a lengyelek izgatottan beszélgetni kezdtek, mosoly jelent meg az arcokon, s egyszeriben egészen új szavak hangzottak fel, mint a béke, haza és remény, de ők mindezt nem értették, ezért kezdtek ríkoltozásba:
– Was ist loss? Endlich mal jemand sagt, dass es? [Mi történik? Megmondaná végre valaki?]” (Uo. 83.)
- 26 Uo. 304.
- 27 Uo. 65.
- 28 Uo. 66.
- 29 Uo. 84.
- 30 Uo. 71.
- 31 Uo. 111.
- 32 Uo. 289.
- 33 Uo. 436.
- 34 Uo. 85.
- 35 Uo. 84–85.
- 36 Tibor Žilka a *Die Beziehungen zwischen slowakischer und ungarischer Literatur (Prosa)* című művében kidolgozta a tizenkilencedik századi próza szlovák és a magyar szereplőinek tipológiáját.
A magyar szereplők négy típusa a szlovák prózában:
Negatív szereplő, aki hatalmat gyakorol a szlovákok felett.
A fizikai tulajdonságok közül a bajusz hordása és a fekete haj dominál, sokszor mint a durvaság és a féktelenség/vadság szimbóluma.
A környezetet erotizáló magyar nő, jellemzője a temperamentumosság.
Urbanizált alak, „civilizált”, a vidéki szlovák ellenpólusaként jelenik meg.
A hatalmat szimbolizáló, történelmi jelentőségű személy (például Pázmány Péter).
A magyar próza négyféle szlovák szereplőt különböztet meg: Természetben élő szereplő, távol a civilizáció hatásaitól. Humoros (de nem szatirikus) alak.
Tragikus sorsú, a társadalom peremén élő szereplő.
Manipulált alak, illetve a szereplők egy nagyobb, manipuláció alatt lévő csoportjának tagja.
Bővebben lásd: ŽILKA Tibor: *Die Beziehungen zwischen slowakischer und ungarischer Literatur (Prosa)* [online]. In: Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften. 2004, 15. sz., Kopystyanska, Nonna (ed.) *Die Haltung zu dem „Seinen“ und zu dem „Fremden“ als verbindender und trennender Faktor der Kulturen*. Lásd itt: http://www.inst.at/trans/15Nr/05_01/zilka15.htm.
- 37 Juščák, 2016, 300.
- 38 Uo. 219.
- 39 Rankov, Pavol. 2011. *Stalo sa prvého septembra (alebo inokedy)*. Bratislava: Kalligram, 2011. Magyarul: Mészáros Tünde fordításában: Pavol Rankov: *Szeptember elsején (vagy máskor)*, Kalligram, 2011.
- 40 Hunčík, Péter. 2011. *Határeset*. Kalligram, Pozsony, 2011.
- 41 Balko, P. 2014. *Vedy v Lošonci. Via Lošonc*. Levice, KK Bagala, 2014.
- 42 Juščák, 2016, 13.
- 43 Baláz, Anton. 2000. *Krajina zabudnutia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2000. Magyarul Archleb Gály Tamara és L. Gály Olga fordításában Anton Baláz: *A feledés földje*, Napkút Kiadó, 2016.
- 44 Uo. 84.
- 45 Uo. 44.
- 46 Uo. 85.
- 47 Uo. 67.
- 48 Uo. 100–101.
- 49 Uo. 100.
- 50 Uo. 26.
- 51 Uo. 116.
- 52 Uo. 117.
- 53 Uo. 140.
- 54 Uo. 117.
- 55 Uo. 69–70.
- 56 Uo. 156.